

Dit profiel dient gelezen, geïnterpreteerd en gebruikt te worden in combinatie met de leeswijzer, waarin de noodzakelijke uitleg van de verschillende paragrafen vermeld is.

Kemphaan (*Philomachus pugnax*) A151

1. Status

Vogelrichtlijn Bijlage I (sinds 1985). Voor Natura 2000 relevant als broedvogel én als niet-broedvogel.

2. Kenschets

Beschrijving: De kemphaan is een steltloper met een opvallend verschil tussen de twee geslachten. De mannetjes zijn groter en vallen op door een bonte, van vogel tot vogel verschillende, kraag van veren rond de hals. Ze gebruiken die kraag bij de verdediging van een klein eigen plekje op een gemeenschappelijke 'kampplaats'. De vrouwtjes komen er naar toe om te worden bevrucht en verzorgen vervolgens in hun ééntje de broedzorg en de jongen. Zij nestelen en foerageren bij voorkeur in extensief beheerde, vochtige graslanden met ondiepe sloten en poelen. Buiten de broedtijd foerageert deze steltloper ook op drogere graslanden en in slikkige oeverzones. Het broedgebied van de kemphaanpopulatie strekt zich uit van Groot Brittannië en Scandinavië tot aan de Beringstraat, voor het merendeel broedt de soort boven de 60° noorderbreedte. Er worden geen ondersoorten onderscheiden. De kemphaan is een trekvogel en het merendeel van de populatie overwintert in Afrika. In Nederland zijn kemphanen in alle maanden van het jaar te zien, maar de aantallen zijn het grootst in maart-mei en juli-september.

Relatief belang binnen Europa: De staat van instandhouding van de kemphaan in de Europese Unie is volgens 'BirdLife' ongunstig. Bij de kemphaan worden drie populaties onderscheiden. De omvang van de voor Nederland relevante populatie is niet goed bekend in verband met een onscherp begrensde verspreiding. Het broedgebied van deze populatie strekt zich uit over Centraal en Noord-Europa tot in Siberië en de populatie overwintert in West-Afrika. Het aantal broedende vrouwtjes van alle populaties samen wordt geschat op 2.280.000 vogels. Voor de berekening van het relatieve belang van Nederland binnen Europa is een populatie-omvang van een miljoen vogels aangenomen. De omvang van de internationale Europese populatie neemt af.

1. Broedvogels: Het Nederlandse broedvoorkomen van de kemphaan bevindt zich aan de zuidgrens van de het Europese verspreidingsgebied van de soort. Alle zuidelijke broedpopulaties staan er zeer slecht voor, terwijl de Europese populatie als geheel over de gehele periode 1970-2000 sterk is afgenomen en als kwetsbaar geldt. De populatie omvat 51.000-71.000 paren in landen Europese Unie, hiervan verblijft minder dan 1% in Nederland.

2. Niet-broedvogels: Hoewel de kemphaan in Nederland alle maanden gezien wordt is het in ons land vooral een doortrekker. De hoogste aantallen kemphanen worden in ons land geteld in april tijdens de voorjaarstrek. Daarbij gebruiken de vrouwtjes deels andere vliegroutes dan de mannetjes, in Friesland zijn de hanen in het voorjaar ver in de meerderheid. Naar schatting verblijft gemiddeld slechts 25% van de kemphanen in Nederland in de gebieden waar de vogelstand wordt gevolgd ('monitoringsgebieden'). Hiermee rekening houdend bedroeg het seizoensmaximum van de in Nederland aanwezige vogels (in april) in 1999/2000 t/m 2003/2004 gemiddeld ongeveer 35.000 vogels. Daarvan uitgaande bedraagt het maximumaantal kemphanen in Nederland tijdens de voorjaarstrek totaal naar schatting 3,5% van de internationale Europese populatie bedraagt.

3. Ecologische vereisten

Leefgebied:

1. Broedvogels: De broedbiotoop van de kemphaan bestaat uit vochtige en schrale graslanden in open landschappen, voornamelijk in veenweide- en klei-op-veen-gebieden die minstens 5 ha groot zijn. De nestplaats is gelegen in schrale, eventueel licht beweide graslanden met een gevarieerde en 'pollige' vegetatiestructuur. Favoriet zijn daarbij graslanden die bovendien 's winters onder water staan. Soms broeden de hennetjes in de buurt van elkaar, in 'semi-koloniaal' verband. De voedselbiotopen van de kemphanen zijn graslanden met een hoog grondwaterpeil in het voorjaar en ondiepe sloten en poelen. De vrouwtjes trekken met de jongen naar graslanden met korte begroeiingen om te foerageren. Als baltsplaats gebruiken de kemphanen ook korte grazige vegetaties, meestal liggen de baltsplaatsen langs de waterkant en vaak op een iets verhoogde plek. De soort is gevoelig voor intensivering van het landbouwgebruik. Intensivering van het agrarische gebruik van de graslanden neerkomend op ontwatering, overbemesting, vroeg en frequent maaien en hoge beweidingdruk, maakt broedbiotopen ongeschikt.

2. Niet-broedvogels: Kemphanen zijn buiten het broedseizoen zowel aan te treffen in ondiepe zoetwatermoerassen en andere ondiepe waterplassen als in agrarisch gebied. Kemphanen brengen vooral tijdens de najaarstrek een bezoek aan zoetwatermoerassen of 'wetlands', bij voorkeur verblijven ze dan in delen met ondiep water of slikkige drooggevalle oeverzones. Tijdens de voorjaarsstrek en 's winters, met kleine aantallen, zijn de kemphanen vooral in agrarisch gebied te zien. Ze vertonen voorkeur voor veen- en klei-op-veen polders en vochtige, liefst licht bemeste graslandpercelen met korte en een wat kruidachtige vegetatie. Er zijn aanwijzingen dat kemphannen kieskeuriger zijn bij de graslandkeuze dan kemphanen. Zij hebben voorkeur voor nattere graslanden dicht bij de slaapplaats. Dit zou wellicht kunnen verklaren waarom in het voorjaar meer vrouwtjes door Oost-Europa trekken terwijl mannetjes in Nederland dan 60-80% van het totaal uitmaken. In najaar en winter is de soort plaatselijk soms ook op stoppelvelden of andere pas bewerkte percelen met korte vegetatie te zien. De trekkers gebruiken gemeenschappelijke slaapplaatsen van waaruit ze voedselgebieden tot 5 km (plaatselijk tot 15 km) in de omtrek bezoeken. De slaapplaatsen zijn maximaal 10 cm diepe wateren en plas-dras terreinen, zoals onder water staande boezemlanden, zomerpolders, natte natuurontwikkelingsgebieden, uiterwaarden of drasse plekken in graslanden. Naast de aanwezigheid van ondiep water zijn rust en ligging in een open landschap essentieel voor een slaapplaats.

De kemphaan is gevoelig voor veranderingen in de vegetatiestructuur en vermindering van het voedsel- ofwel insectenaanbod in graslanden. Dergelijke veranderingen kunnen het gevolg zijn van een complex van activiteiten die de intensieve landbouw kenmerken zoals ontwatering, egalisering, herinzaai met hoogproductieve kruidenarme grasmengsels en hoge mestgiften. Verder is het inkrimpen van open graslandlandschappen nadelig voor de kemphaanpopulatie en kunnen voedselgebieden in 'wetlands' ongeschikt worden voor de kemphaan door instelling van een hoger of lager waterpeil. Ook kunnen voedselgebieden ongeschikt worden omdat er windmolenparken in of omheen worden gebouwd.

Voedsel: De kemphaan kent een grote variatie aan voedsel. In graslanden en op bewerkt land eten kemphanen overwegend regenwormen en larven van langpootmuggen (emelten). Ook eten ze op de grond levende insecten, larven, slakjes en in vegetatie aanwezige vliegjes. In moerassen vormen muggenlarven en aquatische insecten een belangrijke voedselbron. Daarnaast maakt ook plantaardig materiaal (zaden) deel uit van het dieet van de kemphaan.

Rust: Kemphanen bezoeken tijdens het voedselzoeken vooral terreinen die op enige afstand van bossen en bebouwing liggen. Ze foerageren zo dicht mogelijk bij de slaapplaats en gebruiken pendelroutes tussen slaapplaatsen en voedselgebieden. Veranderingen in de vegetatiestructuur waardoor bijv. hoge begroeiingen en monocultures ontstaan, en vermindering van het voedsel- ofwel insectenaanbod in graslanden kunnen nadelige gevolgen hebben voor de kemphaanaantallen en het verspreidingsgebied van de soort. Dat geldt ook voor het inkrimpen van open graslandlandschappen en het ongeschikt worden van voedselgebieden in 'wetlands' door instelling van een hoger of lager waterpeil. Ook kunnen voedselgebieden ongeschikt worden omdat er windmolenparken in of omheen worden gebouwd. of windturbines barrières gaan vormen bij het pendelen van en naar de slaapplaats. De gevoeligheid van de kemphaan voor verstoring is gemiddeld (vanaf 100-300 m afstand). Ook de gevoeligheid voor verstoring van zijn leefgebied (open landschappen) is gemiddeld. Een effect van

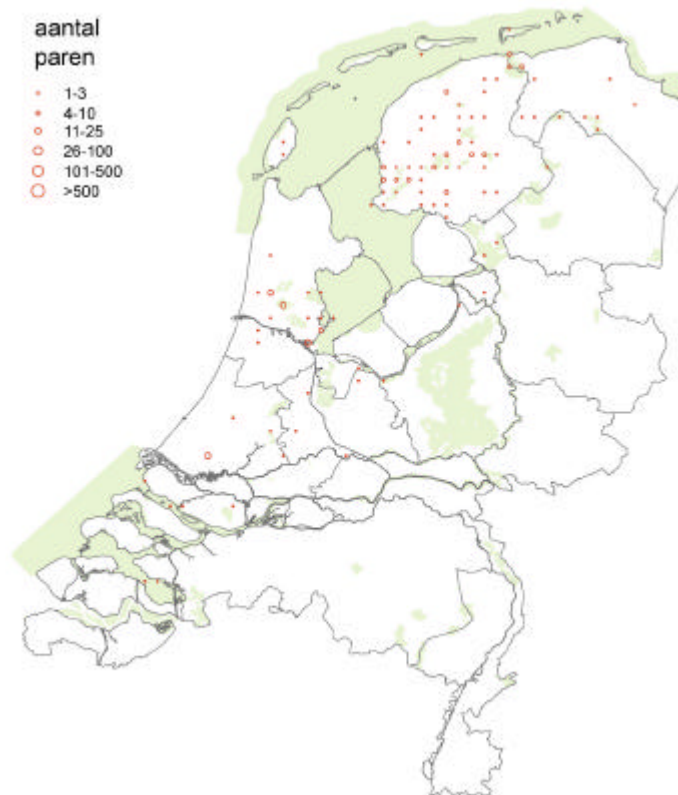
verstoring op de populatie is onbekend. Een hoge recreatiedruk kan echter voedselgebieden ongeschikt maken en de voedselopname van vogels beperken. Landrecreatie vormt hierbij de grootste bedreiging.

Minimum omvang duurzame populatie: Vanuit populatie-ecologische optiek zijn voor een duurzame sleutelpopulatie ten minste 50 kempgaan'henen' vereist. Voor een gunstige staat van instandhouding zijn op nationale schaal ten minste 20 sleutelpopulaties vereist (> 1.000 hennen). In samenhang met de wijze van bevruchting en voortplanting bij deze soort zijn relatief grote sleutelpopulaties nodig om genetische erosie te voorkomen.

4. Huidig voorkomen

4.1 Broedvogels

Het zwaartepunt van de broedverspreiding van de kempgaan ligt in Friesland (in natuurreservaten en natte veenweidegebieden in het 'Lage Midden' van de provincie) en in Noord-Holland (Waterland, Wormer- en Jisperveld, Alkmaardermeer). Elders komt de soort spaarzaam voor (o.a. in Eempolders en Akerdijkse Plassen ZH). De kempgaan is uitgestorven in Oost- en Zuid-Nederland. Het voorkomen in Friesland vertoont steeds meer schommelingen en is mogelijk afhankelijk van achterblijvende trekkers.

Verspreidingskaart kempgaan (broedvogel)

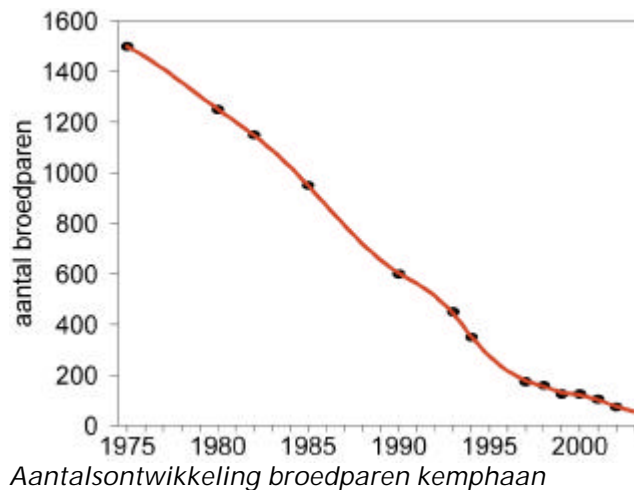
4.2 Niet-broedvogels

Er zijn niet voldoende gegevens om een gedegen verspreidingsbeeld van de niet-broedende kempganen te presenteren. Belangrijke pleisterplaatsen liggen echter allemaal in Friesland en omgeving, met name zijn dat het IJsselmeer (Friese kust), Witte en Zwarte Brekken, Sneekermeergebied, Oudegaasterbrekken e.o. en Oostvaardersplassen (alleen bij lage waterstand). In mindere mate pleisteren de kempganen ook in Noord-Holland. De weinige in ons land overwinterende kempganen houden zich vooral op in Zeeuws-Vlaanderen.

5. Beoordeling landelijke staat van instandhouding

5.1 Broedvogels

Trends in Nederland: De aantallen broedende hennen zijn in de tweede helft van de 20^e eeuw sterk afgenomen. In de jaren 1950 waren er minstens 5.000, in 1978 hoogstens 1.500, in 1994 zijn 300-400 broedende hennen geteld. De achteruitgang werd in de jaren 1970-1990 enigszins afgeremd door een explosieve toename van de soort in het Lauwersmeer waar tijdelijk veel broedgebied beschikbaar was, maar zette daarna door. In 1998-2000 werd de landelijke broedpopulatie van de kemphaan geschat op 100-140 hennen, in 2002 op 90-120 en in 2003 op maximaal 85. De Nederlandse aantallen zijn geslonken tot 2% van de aantallen in de jaren 1950-1965.

Recente ontwikkelingen: De Nederlandse broedpopulatie van de kemphaan laat sinds 1981 (1981-2003) een sterke afname zien. Ook over de periode 1994-2003 vertoont de landelijke trend een sterke afname.

Beoordelingsaspect natuurlijk verspreidingsgebied: zeer ongunstig

Vanaf 1973-1977, toen de soort al decennia lang achteruit was gegaan, is de verspreiding met ruim 80% afgenomen. In totaal kwam de soort voor in 96 atlasblokken, is ze verdwenen uit ongeveer 257 atlasblokken en verschenen in 8. Rond 1975 waren de schaarse broedlocaties op de hoge gronden al grotendeels verlaten en was de verspreiding ook in het rivierengebied en in het laagveengebied van Zuid-Holland al sterk gekrompen. Toch kende de soort toen nog een vrij ruime verspreiding in Nederland. Nu is de soort als broedvogel verdwenen van de hoger gelegen gronden van Oost- en Zuid-Nederland en in veel lage delen van het land, zoals in het Deltagebied.

Beoordelingsaspect populatie: zeer ongunstig

De Nederlandse broedpopulatie van de kemphaan telde in de periode 1979-1983 gemiddeld 1.200 paren en in 1999-2003 gemiddeld 110 paren. Dat recente aantal is veel lager dan de gunstige referentie.

Beoordelingsaspect leefgebied: zeer ongunstig

Door versnippering van het leefgebied zijn de resterende Noordwest-Europese populaties van de kemphaan geïsoleerd geraakt. Een tijdelijk belangrijke broedpopulatie in drooggevalle gebied in het Lauwersmeer kon zich niet handhaven als gevolg van herinrichting van het terrein, verbossing en verruiging.

Beoordelingsaspect toekomstperspectief: zeer ongunstig

De toekomst voor de kemphaan als broedvogel in ons land oogt somber, want er zijn geen redenen om aan te nemen dat de achteruitgang die al decennia lang plaatsvindt binnenkort zal stoppen. De soort weet in feite alleen (en met moeite) te overleven in speciale reservaten waar het terreinbeheer afwijkt van het voor weidevogels gangbare beheer. De Nederlandse populatie lijkt steeds afhankelijker te worden van vogels die vanuit de buurlanden komen (gelet op de jaarlijkse

fluctuaties in vooral Friesland). Omdat ook daar de populaties meestal achteruitgaan, biedt dit weinig vertrouwen in de toekomst. Het is onduidelijk of ook klimaatfactoren een rol spelen bij de achteruitgang van deze soort. De voorspelde opwarming is niet gunstig voor deze vooral in noordelijke streken broedende soort.

Landelijke instandhoudingsdoelstelling: Behoud omvang en kwaliteit leefgebied met een draagkracht voor een populatie van gemiddeld 39.500 vogels (seizoensmaximum).

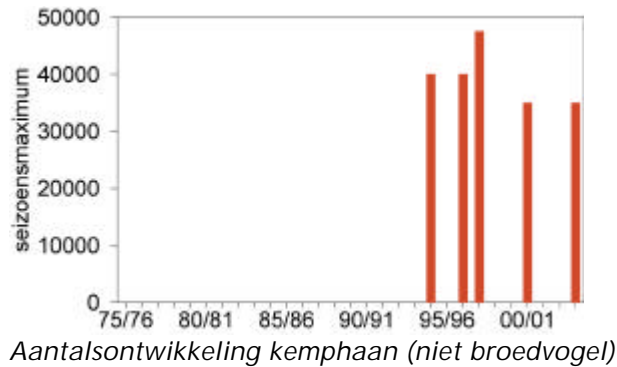
Streefbeeld bij de landelijke instandhoudingsdoelstelling: Vereist is een herstel van de populatiegrootte en het verspreidingsgebied waarbij de broedvogelpopulatie van de kemphaan ten minste 20 sleutelpopulaties omvat met ieder tenminste 50 hennen (> 1.000 paren). Gezien de manier van voortplanting zijn relatief grote sleutelpopulaties gewenst. Er dient voor de streefpopulatie voldoende aan geschikt, extensief beheerd, agrarisch leefgebied aanwezig te zijn. Bijzonder belangrijk is een langer uitstel van de eerste maaidatum, omdat het maaien ook in weidevogelreservaten veelal voor de kemphaan te vroeg in het voorjaar gebeurt. Een herstel van de kemphaanbroedpopulatie is moeilijk realiseerbaar omdat de achteruitgang onverminderd door lijkt te gaan. De Nederlandse populatie is steeds meer afhankelijk van instroom van buitenlandse populaties.

Oordeel: Voor de broedvogelpopulatie van de kemphaan wordt de staat van instandhouding als zeer ongunstig beoordeeld, omdat zowel de bezettingsgraad als de omvang van de populatie vanaf 1981 sterk achteruit is gegaan. De aantalsafname (1981-2003) is statistisch significant. Bovendien is de soort uit de regio's Midden en Zuid als broedvogel verdwenen en is de populatie kleiner dan 125 'broedparen' (omgerekend vanuit de hennen). De staat van instandhouding van niet-broedvogels is onbekend. De soort is als 'bedreigd' opgenomen in de nationale (rode) lijsten van met uitsterven bedreigde of speciaal gevaar lopende soorten (van 1994 en 1996), in de lijst van 2004 is hij vermeld als 'ernstig bedreigd'.

Beoordeling staat van instandhouding		
Aspect	1981	2004
Verspreiding	zeer ongunstig	zeer ongunstig
Populatie	zeer ongunstig	zeer ongunstig
Leefgebied	zeer ongunstig	zeer ongunstig
Toekomstperspectief	zeer ongunstig	zeer ongunstig
Eindoordeel	zeer ongunstig	zeer ongunstig

5.2 Niet-broedvogels

Trends in Nederland: Door de onscherp begrensde verspreiding van de kemphaan over Nederland en het daaraan verbonden lage percentage dat in de monitoringsgebieden geteld wordt, zijn de gegevens niet geschikt voor trendanalyse. Tellingen van de vogels op slaapplaatsen geven een completer beeld, maar zijn nog slechts beperkt beschikbaar en daardoor minder geschikt voor een trendanalyse.

Recente ontwikkelingen: Op de belangrijkste pleisterplaatsen van de kemphaan treden vaak sterke jaar-op-jaar schommelingen in aantallen op. Er zijn te weinig gegevens beschikbaar voor trendanalyses.

Beoordelingsaspect natuurlijk verspreidingsgebied: gunstig

De beschikbare dataset is niet geschikt voor het maken van een verspreidingsbeeld van de niet-broedende kempfanen. Er zijn geen duidelijke aanwijzingen voor eventuele veranderingen in verspreiding.

Beoordelingsaspect populatie: gunstig

In samenhang met de onscherpe begrenzing van het verspreidingsgebied verblijven gemiddeld genomen de meeste kempfanen buiten het netwerk van monitoringsgebieden. De gegevens verzameld in het meetnet zijn daardoor niet geschikt voor een trendanalyse. Gegevens verzameld op slaapplekken zijn vooralsnog alleen over een korte periode beschikbaar. Er is mogelijk sprake van afname maar deze is binnen de beperkte dataset niet significant.

Beoordelingsaspect leefgebied: gunstig

Er zijn geen duidelijke aanwijzingen voor een verandering in de kwaliteit van het leefgebied voor niet-broedvogels van de kempfaan.

Beoordelingsaspect toekomstperspectief: matig ongunstig

In de toekomst is enige afname van de aantallen te verwachten vanwege de afname van omvang van de internationale Europese populatie van de kempfaan.

Landelijke instandhoudingsdoelstelling: Uitbreiding omvang en kwaliteit leefgebied voor herstel populatie van ten minste 1 .000 hennen verdeeld over ten minste 10 sleutelpopulaties.

Streefbeeld bij de landelijke instandhoudingsdoelstelling: Gewenst is een leefgebied met voldoende omvang en van voldoende kwaliteit voor een seizoensmaximumaantal van 39.500 vogels van de soort in het landelijke netwerk van monitoringsgebieden. Dat aantal is de gemiddelde waarde van de seizoensgemiddelden van 1994/1995 t/m 2003/2004. Vóór 1994 zijn geen gegevens voor trendanalyse beschikbaar.

Oordeel: Het oordeel is 'matig ongunstig' op grond van de toekomstverwachting.

Beoordeling Staat van Instandhouding		
Aspect	1981	2004
Verspreiding	gunstig	gunstig
Populatie	gunstig	gunstig
Leefgebied	gunstig	gunstig
Toekomst	gunstig	matig ongunstig
Eindoordeel	gunstig	matig ongunstig

6. Bronnen

- Beintema, A.J., Moedt, O. & Ellinger, D. 1995. Ecologische atlas van de Nederlandse weidevogels. Schuyt & Co, Haarlem.
- Castelijns H. 1994. Grutto en Kemphaan overwinteren in toenemende mate in Zeeuws-Vlaanderen. *Limosa* 67: 113-115.
- Castelijns H., Martelijn E.C.L., Krebs. B. & Burggraeve G. 1988. Overwinterende Kemphanen *Philomachus pugnax* in ZW-Nederland en NW-België. *Limosa* 61: 119-124.
- Cayford J. 1993. Wader disturbance: a theoretical overview. *Wader Study Group Bull.* 68 (Supplement): 3-5.
- Clemens T. & Lammen C. 1995. Windkraftanlagen und Rastplätze von Küstenvögeln -ein Nutzungskonflikt. *Seevögel* 16: 34-38.
- Jukema J., Piersma T., Hulscher J.B., Bunschoke E.J., Koolhaas A. & Veenstra A. 2001. Goudplevieren en wilsterflappers. *Fryske Akademie/KNNV*, Leeuwarden/Utrecht.
- Geld, J. van der & Leguijt, R. 1996. De kemphaan terug in de Nederlandse graslanden. *Levende Natuur* 97: 134-138.
- Schreiber M. 2000. Windkraftanlagen als Störquellen für Gastvögel. In: Winkelbrandt A., Bless R., Herbert M., Kröger K., Merck T., Netz-Gerten B., Schiller J., Schubert S. & Schweppe-Kraft B. (eds), *Empfehlungen des Bundesamtes für Naturschutz zu naturschutzverträglichen Windkraftanlagen*. Bundesamt für Naturschutz, Bonn-Bad Godesberg.
- Sierdsema, H. 1996. Weidevogels & (a)biotische randvoorwaarden. *Nota SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen*.
- Verkuil Y. & de Goeij P. 2003. Kemphennen willen wat anders: weilandenkeuze van doortrekkende Kemphanen in het voorjaar in Zuidwest-Friesland. *Limosa* 76: 157-168.
- Winden J. van der, Teunissen W.A. & Engelmoer M. 1996. Niet-broedende watervogels in Nederlandse grasland-ecosystemen. *Werkdocument IKC Natuurbeheer nr. W-112*. Wageningen.
- Wymenga E. 2000. Steltlopers op Friese slaappleatsen in het mkz-voorjaar van 2001. *Twirre* 11 (4): 1-6.